

LA DONA PATIDA I LA DONA VISCUDA

(Reflexions al voltant de les actituds patides i viscudes per la dona durant la transició democràtica en el context de la festa de les Falles)

Lluís Maria Mesa i Reig
(Associació d'Estudis Fallers)

I

La història, sortosament, és una disciplina que no rebutja el debat sobre la seua definició. L'existència de distintes escoles, doncs, l'han apropada a la realitat i al coneixement històric de manera que no ha pogut defugir el seu compromís amb la societat en la qual s'ha insertat. Tal com diu M. Baldó: "el compromís és en la història, indefugible, deriva de la seua capacitat d'anàlisi i de projecció" (1). Així les coses, la historiografia va superar el món dels fets particulars per a insertar-se en el camp de la reflexió sobre els canvis i transformacions de les societats. D'aquesta manera va ser possible el repensament de tots els fenòmens socials.

Tanmateix, després dels distintos corrents que superaren l'historicisme (primerament positivisme, després materialisme històric i finalment sociologisme funcionalista), la disciplina històrica es va centrar en les societats i en el temps. Malgrat tot ha mancat, fins fa molt poc, la recuperació de les classes subalternes fora dels processos econòmics. La conseqüència de no haver recuperat totalment aquestes classes ha tingut un doble efecte: no sols resultaren vençudes en la història sinó també en la historiografia (2).

En aquest context, en els darrers anys, destaca la recuperació de les classes subalternes mitjançant la cultura popular i la festa. Des de dues vessants distintes - encara que puguen arribar a ser complementàries - apareixen les classes populars dins el marc de la festa. Per una banda ha aparegut com a acció ritual que s'inserta dins la història social de les mentalitats (3). Però també, per altra part, es pot reconèixer en el context de la *lluita cultural* on apareix l'enfrontament entre la cultura popular i la cultura dominant (4). Totes dos vessants demostren que la cultura popular analitzada sota el marc de la festa descobreix tot un marc de relacions socials que restava incomplet, com s'ha dit adés, simplement amb les anàlisis econòmiques de les classes subalternes.

Concretament al País Valencià s'han recuperat les classes subalternes de d'una nova òptica. En concret s'ha introduït l'estudi de la cultura popular sota l'òptica de l'acció ritual que resta simbolitzada mitjançant la festa (5). El resultat més important n'ha sigut un "*campo de acción donde interactúan todos los agen-*

tes sociales, expresando conscientemente o inconscientemente sus creencias y valores" (6).

Així les coses, resta obert un nou camp d'actuació per a la historiografia valenciana a partir de la recent bibliografia basada en l'estudi de la cultura popular i festiva. Però a més a més resta per introduir una categoria de gran utilitat per a la realització d'una anàlisi històrica de la festa i dels seus efectes socials: el gènere. No cal oblidar que "*las conductas y las actividades basadas en el género se hallan en todas las sociedades conocidas y las diferenciaciones de género existen en todos los lados*" (7).

En les properes línies, doncs, s'enunciaran unes reflexions per a insertar les relacions de gènere dins el marc de la cultura popular, en concret de la festa de les Falles. I es farà per a un període tant recent com el de la transició democràtica.

Allò que s'hi vol destacar és l'actuació dels grups de gènere dins un temps determinat com el de la transició democràtica del País Valencià i en un marc festiu com el de les Falles. No s'hi pretén fer-ne una anàlisi completa però sí que es desitja llançar una sèrie de propostes que expliquen quin significat va tindre l'actitud patida i adoptada per la dona durant el procés de transició.

Però no tant sols això sinó que les propostes històriques que s'hi llançaran giraran també al voltant del simbolisme sexual de la festa; juntament amb els efectes dels rols sexuals. Tots dos efectes poden explicar eixos efectes d'oposició al canvi polític. Així per tal de descobrir-ho, se seguirà l'evolució temàtica dels cadafals fallers juntament amb l'evolució de les relacions de gènere no vinculades a la festa. De la comparança entre l'evolució de les relacions de gènere en la festa en un context i altre s'extreurà el paper que les relacions de gènere en la festa han tingut en eixe determinat procés històric. Tal com diu J.Scott: "*Nuestro propósito es descubrir el alcance de los roles sexuales y del simbolismo sexual... para encontrar qué significado tuvieron y cómo funcionaron para mantener el orden social o para promover su cambio*" (7).

II

L'aplicació de les relacions de gènere a una etapa recent com la Transició i en un marc tan específic com la festa de les Falles obliga a fer una reflexió sobre la història del Gènere. En primer lloc cal analitzar si realment l'anàlisi de les dones pot fer-se des de la seua concepció com a subjecte històric o si pel contrari no ofereix cap tipus de valor per a la Història. La història tradicional va convertir la dona en un element invisible (8). Tanmateix la pujança de la història social i l'entrada d'una nova

metodologia històrica ha fet possible valorar una nova periodització del temps i la recuperació d'unes relacions de gènere amagades fins aleshores. La realitat social ha deixat de reflectir solament els grups de poder i ha analitzat aquells grups que no en tenen, de manera que els punts de partida han sigut els conceptes de classe i el de sexe (9).

L'espai i el temps s'ha transformat i ha donat lloc, amb l'aplicació de les relacions de gènere, a un ventall temàtic, entre el qual està: la repressió de la sexualitat femenina, el control de les accions femenines i la creació d'una simbologia sexual que marcarà unes accions específiques per part de les dones.

Davant aquesta situació, no es pot negar que les relacions de gènere, malgrat les seues importants repercussions, encara no han restat introduïdes del tot. Potser que el fet de no haver-se establert una metodologia estricta en siga una causa. No obstant això, la introducció d'un novedós camp d'actuació fonamentat en la festa i en els seus referents simbòlics pot fer més fàcil l'anàlisi de les relacions de gènere.

D'aquesta manera, el paper que ha jugat la dona durant tot el període de transició ha sigut clau per a entendre el seu peculiar desenvolupament al País Valencià. En aquest sentit cal prendre com a referència la ideologització que va patir la dona durant el franquisme, i que la va reduir a un paper tradicional de mare i esposa. La conseqüència és que la societat, però especialment la dona, va patir un fort procés de desideologització (10).

Les èlites governants, doncs, aprofundeixen les diferències socials relacionades amb la diferència de sexe. Justifiquen un ordre social des del model de la família patriarcal. La dona té en eixe context un paper submís que li impedeix qualsevol tipus d'activitat pública i autònoma. No obstant això, la presència laboral femenina va ser important per molt desapercebuda que haja passat. La dona participa del món del treball, però sap que no ho fa en condicions d'igualtat sinó que: la varietat de les activitats laborals és molt limitada, hi ha una segregació ocupacional i una discriminació salarial (11).

En arribar la democràcia, un important sector femení va poder ser manipulat per a defensar la immobilitat front als canvis polítics. Tan destacada va ser la seua actuació que al País Valencià va constituir la base social del moviment d'oposició. Eixa mentalitat manipulada, doncs, necessita d'una anàlisi per a comprendre les relacions de gènere en una societat tan complexa com la de la transició.

Primerament, i per entendre l'especial desmobilització de la dona, cal comprendre els següents factors que la caracteritzen durant les darreries del règim franquista (12).

- Analfabetisme del 10 % en l'any 1975) (13).
- No aparició de professionals i tècnics superiors fins a 1970 (0,6%) i amb un valor del 6,2% en 1975.
- No aparició d'estudiants universitàries amb valors destacables fins a 1970 (31,5%). Amb aquesta situació és clar que tan sols les generacions dels anys seixanta tenen possibilitats de mobilitzar-se. Mentrestant les generacions anteriors de dones (15 milions) són majoria front el 1,5% que n'han nascut als anys seixanta.

El context social de la transició va servir perquè la dona es vinculara amb els processos de canvi. Aquesta implicació va ser doble. Per una banda de defensa de l'ordre establert i per altra d'incorporació als processos democràtics.

Eixa defensa de l'ordre basada en la ideologia del règim es demostra mitjançant la definició que les dones se'n feien majoritàriament. Així (14):

- un 83% de les dones pensava a principis dels setanta que les feines domèstiques eren exclusives de les dones. Aquest percentatge fins i tot era superior al dels homes (81%).
- un 60% de les dones considerava que no havia de tenir una carrera professional.
- un 70% de dones pensava que la muller no havia de tenir activitat laboral fora de casa sense permís del marit.

Aquests factors són definitius si que són simptomàtics de l'actitud femenina front els canvis socials. Així es comprén que la dona, desideologitzada, pugui participar fàcilment del moviment contrari a la Transició, allò que pot descriure's com a "intransició" (15).

Dit açò, és important no perdre totalment el romb. Juntament amb aquesta actitud d'intransició cal recordar que també sectors femenins participaren del procés de democratització. Les dones no sols s'integraren progressivament en el món acadèmic i professional sinó que participaren dels moviments associatius incipients.

Els referents més importants d'eixe moviment foren els següents:

- Manifestacions d'actitud pseudo-xenòfobes (10) per tal d'acabar amb la inestabilitat creada pels processos socio-polítics.
- Respecte absolut de la tradició com a mitjà de lluita contra qualsevol intent de canvi.
- I com a conseqüència d'aquesta, el monopoli del món festiu a partir de les imatges creades pel franquisme.

En definitiva, el món festiu oficial, relacionat amb actituds conservadores, es va servir per a mantindre un sistema ideològic que havia estat creat pel franquisme. Això explica l'existència

d'un seguit d'imatges relatives a la dona. Aquestes, en el cas concret de la festa fallera, tenen dos exponents destacats: en els continguts dels cadafals, i en la situació de la dona dins la festa.

El contingut ideològic que transmet el cadafal faller, sempre obert a múltiples interpretacions, presenta la dona com a un ser patit. Es a dir, la seua aparició no està estimulada per ella, sino pel món festiu. La dona, doncs, es contenta amb patir eixa imatge que se'n té, independentment de la seua actitud personal. Aquesta actitud, d'una manera il·lustrativa, es pot definir amb el qualificatiu de la *dona patida*.

De la mateixa manera, la dona apareix també com a un element que participa de la construcció de la festa. L'anàlisi de la seua funció dins els òrgans de decisió serveix per a explicar les característiques de la festa i la seua actitud front els canvis socials propiciats per la transició. En aquest cas, la dona actua com a un *ser viscut* que participa de la festa.

Així les coses, l'anàlisi de les imatges relatives a la dona en actitud "patida" i "viscuda" poden servir de referència per entendre el paper de la dona en el fenomen de la transició. L'objectiu final, doncs, és l'explicació d'algunes de les relacions de gènere que han conceptualitzat la festa i que per tant descriuen alguns aspectes destacats de la transició que fins ara no han estat analitzats globalment.

III

Una de les finalitats de l'estudi de la festa és la seua anàlisi ideològica a partir del paper que cada acte té en el marc de la festa. Es important, doncs, l'estudi de la relació dels distints elements amb la tradició per tal de comprendre la seua funció i sobretot la seua ideologia (17). Aquesta, sens dubte, és una manera de descobrir quin ha sigut el paper de les *elites* a l'hora de capgirar els missatges de la festa i de transformar-los en un element més de la seua ideologia.

La ideologia o el missatge ideològic que puga transmetre la festa de les Falles té un element molt destacable: el cadafal faller. La seua evolució i la seua relació amb la societat i amb la tradició són el signe més palés de la ideologia que reflecteix la festa.

Així les coses, la relació entre el cadafal i la ideologia resulta fàcil de comprovar. A. Arifio ha definit el seu missatge com a una creença, sistemàtica i teòrica (18). Per tant des de l'anàlisi ideològica es pot comprendre quin és el paper de la festa davant els importants canvis que s'hi produeixen durant la Transició.

La construcció d'un cadafal és clar que no sols resta definida pels valors ideològics. Hi ha tot un conjunt d'elements que rodegen la seua elaboració i que difícilment es poden justificar. Així, el factor econòmic és molt sovint la causa que fa que el cadafal adopte formes diverses.

No obstant això, la definició dels cadafals és vàlida per a conèixer les opinions més compartides per tots. I ho és perquè entre els artesans i els promotors dels cadafals existeix una complicitat per a adoptar un ventall de temes i sempre des d'una posició determinada. Després ja ve el tema de l'estètica, més relacionat amb la qüestió econòmica i que fa que les figures i els remats es repetesquen sense cap criteri ideològic. I també el paper intermediari des de les institucions. Així, malgrat tot, aquesta realitat no impedeix descobrir una actitud ideològica determinada.

En definitiva la temàtica dels cadafals guarda una relació important amb la ideologia dels protagonistes de la festa i amb la problemàtica de la societat. En aquest sentit, un dels temes socials més destacables de la transició és la incorporació de la dona a l'esfera pública (19). La festa de les Falles ha participat d'eixa realitat i ha exposat la seua visió mitjançant un conjunt d'imatges aparegudes als cadafals fallers.

Resulta evident que la transició no suposa un trencament en la línia ideològica del cadafal, i menys sobre la temàtica de la dona. Tanmateix sí es creen algunes respostes noves davant una problemàtica distinta com ara: l'emancipació de la dona en el treball, la llei del divorci, etc.

La prova sobre la continuïtat ideològica és la repetició, des dels orígens de la festa de tot allò que supose canvi i modernització de caire socio-cultural. Així s'accepta la modernitat entesa com a "*transformaciones técnicas y científicas y los procesos de urbanización fueron no solo aceptados, sino también estimulados, y en algunos casos, mitificados*" (20). Mentre tot allò que significa modernitat en el sentit social (canvi de modes, canvis d'hàbits, etc) és negat totalment. Per eixe motiu l'emancipació de la dona és considerada com un trencament de l'ordre social i apareix criticada sistemàticament (21).

Aquesta visió va mantindre's durant tot el franquisme i la dona va estar considerada com a un ser reduït a l'esfera privada tal i com la concebia el règim. Així no sols es va criticar com a ser emancipador sinó que de manera especial - fins i tot més que abans de 1936 - es va defensar el model de família tradicional nascut del nacional-catolicisme (23).

Tot això fa que G.M Hernández (24) haja diferenciat per als cadafals plantats entre 1940 i 1975 un discurs faller al voltant

de la dona amb tres pols diferenciats. Un primer negatiu que nega la dona com a persona que puga posseir qualitats (crítica a l'emancipació, defensa del masclisme, visió enemiga de l'home, pecadora, pescadora d'homes). Un segon pol positiu que la lloa com a protagonista de la família tradicional i com a referent que s'identifica amb la fallera i el folclorisme (mare, fallera, valencianisme, símbol d'identitat). I finalment un pol intermedi que la considera com a objecte sexual de satisfacció masculina. Tots tres pols, doncs, representen un discurs fonamentat en el masclisme, el conservadorisme i el brofegisme.

Així les coses, en arribar la Transició, el primer que cal plantejar-se és si eixa imatge de la dona fonamentada en tres pols continua vigent. Com ja s'ha dit, la continuïtat temàtica i l'actitud ideològica sembla que no canvia. És necessari tindre present que les èlites franquistes continuaren en el govern fins a 1979. A més el missatge ideològic del franquisme no sols havia influït en la festa sinó que l'havia configurat a la seua imatge. Per eixe motiu l'esquema de tres pols proposat per al franquisme continua tenint validesa, encara que s'aplica a una societat en procés de canvi, i a una problemàtica molt distinta a la de la postguerra.

Un primer element que recolza eixa teoria parteix del fet quantitatiu. Si en els anys quaranta una mitjana de 7 cadafals tenien per referència la dona, al 1985 hi ha 61 cadafals on apareix. És a dir, l'aparició creixent de la dona si més no significa que aquest no deixa de ser un referent de la festa.

Durant la transició, doncs, el nombre de figures centrals aparegueren en un nombre proporcional als canvis socials. L'any 1977 són 67 els cadafals amb figura central femenina (en 1975 n'hi havien 16) i això entre altres motius està associat a:

- 1.- La incorporació de la dona al treball (pol negatiu o "dona censurada")
- 2.- La defensa dels símbols durant el procés preautonòmic (pol positiu o "dona venerada")
- 3.- L'alliberament sexual (pol brofec)

Així els tres pols temàtics de la postguerra continuaren vigents encara que incitats, si es vol, per uns factors diferents. No és que el quantitativisme siga el mètode únic per reconèixer l'actitud de la festa davant els canvis. Però, tal com ja s'ha dit, la realitat de la festa es mesura també per les definicions dels cadafals i no pel nombre d'aquests que protagonitza la dona.

Per això el fet que de 67 cadafals protagonitzats per la dona (1977) se'en passe a 93 (1979) és molt significatiu. En un moment durant el qual la guerra de símbols arriba al seu moment més extremat (25) i quan la llei del divorci està en les Corts, la

figura de la dona té un protagonisme molt especial: tant per la seua incorporació a l'esfera pública com per la representació que exerceix dels símbols (26).

La prova n'és que després de 1979 l'aparició de la dona com a figura central dels cadafals, s'estabilitza i en davalla fins a 60. A més eixos valors es conserven fins l'actualitat (27). Així que, malgrat les reserves que cal guardar sobre les xifres, resulta evident la connexió del cadafal amb figura femenina i la transició. Són molts els esbossos que demostren aquesta relació, però l'extensió d'aquest article obliga tan sols a exposar-ho esquemàticament.

Un segon element que recolza la idea de que la ideologia del règim anterior es perllonga durant la transició és la continuïtat de la tipologia que G.M Hernández aplica per al franquisme. Així, partint de dos anys assenyalats per a la transició: 1977 (primeres eleccions a Corts) i 1979 (primeres eleccions democràtiques) es veu que eixa tipologia s'adapta als distints cadafals.

Quant l'any 1977 té major importància la dona "desitjada", ja que des de mitjans dels setanta apareix la llibertat sexual (publicacions, cinema, platges nudistes...) La dona, doncs, apareix com a element desitjat com a resultat de la introducció del *destape*. Si de la dona "censurada" apareixen menor nombre de cadafals és perquè la introducció d'aquesta en el món laboral i universitari s'havia produït a principis dels setanta. La festa, davant la problemàtica política, desatén aquest tema. No obstant això, hi apareix i ho continua fent des de la crítica a l'alliberament de la dona. També cal afegir que la imatge de la dona "venerada" es repeteix en un nombre considerable de cadafals com a conseqüència de la defensa dels símbols.

Per eixe motiu al 1979 la imatge de la dona "venerada" és la que més apareix en els cadafals. Fins i tot més que la dona "desitjada". A més, allò que és important és que des de 1980 els cadafals protagonitzats per dones s'estabilitzen en número i sobretot que la imatge de la dona "censurada" queda prou minvada.

Així les coses, la imatge patida de la dona durant la transició va estar determinada per dos factors: la batalla de símbols i per la seua consideració com a objecte sexual. Una imatge, aquesta darrera, que enllaça amb l'estil "bròfec" de la cultura popular (per exemple, Bernat i Baldoví) però també amb la llibertat sexual que naix amb la transició. D'una manera més específica l'actitud davant la dona durant la transició es caracteritza per:

1.- La dona perfecta que defineix les manifestacions valencianes, els símbols i que es manifesta contra tot el que no entre en el concepte de valenciana definit per la festa durant la "batalla lingüística de València":

"Crítica contra cierta revista que difamó a nuestra Valencia, así como a los falleros y a las falleras. Hay una "Masía del ajillo blanco" en la que se ofrecen platos típicos de cierta región. Una academia de nuestra lengua y una valenciana enseña el auténtico idioma valenciano, que no es otro" (El Turista Fallero, 1977, Llibret de M.Aguilar-M.Perelló, 1977, Les males llengües. Artista: J.Muñoz, 1ªC)

2.- La dona com a objecte eròtic fet per al sexe masculí i al qui no li se poden negar els seus desitjos naturals:

"En una sopera, unos diablillos levantan la tapa y muestran la pechuga. Otros dos quitan la pluma a la "vedette", que es lo único que le queda por quitar. En una sala de fiestas, como las chicas no tienen ya nada que destapar, le tiran a los espectadores un conejo. El diablo está en un quiosco vendiendo revistas de todo tipo. Un viejo verde lee una y le cae la baba. El destape es la polltica: el pueblo pide mejoras de sueldos y de trabajo" (El Turista Fallero, 1977, Ribera-Convent de Santa Clara, 1977, "El recorte". Artista: M.Lleonart, 1ªB).

3.- La dona com a objecte pecaminós, inferior a l'home i culpable de quasi tots els mals. L'home, doncs, és víctima d'eixa situació i ha d'intentar no resignar-se:

"A través de todos los tiempos la mujer ha conseguido siempre el triunfo, pero lo que es ahora... El demonio, rodeado de dos mujeres de la Liga de Derechos de la Mujer. La mujer ya es torera y futbolera y las marietas solicitando empleo" (El Turista Fallero, 1977, Avgda. Ausias March, "La victòria de la dona". Artista: J.Dolz, 2ªA).

En definitiva, la dona apareix durant la transició amb una imatge relacionada amb la ideologia de la festa durant el franquisme. A més a més, és el blanc de les crítiques als canvis socials, molts dels quals estan relacionats amb la dona. I davant eixa concepció aquesta no reacciona i simplement es dedica a assumir eixe paper de manera que resta definida com la imatge de la "dona patida".

IV

A més de les imatges que proporcionen els cadafals hi ha altra manera de descobrir l'anàlisi de les relacions de gènere al si de la festa. Aquestes consisteixen en reflexionar sobre la funció que la dona té en la festa. Així, front la descripció que s'hi en fa ("dona patida") és important comprovar les seues vivències ("dona viscuda").

La dona "viscuda" es fonamenta en dos tipus de vivències: la participació en els òrgans directius i la participació com a fallera major.

La participació en els òrgans de J.C.F no es va produir durant el període de la Transició. La dona no va posseir cap càrrec dins les institucions de la festa fins a 1984 (dues dones), però ni tan sols al final de la dècada ha pogut sobrepassar els quatre components.

La participació dins de les comissions també ha estat mínima durant la Transició. És important recordar l'existència d'una secció femenina al si de les comissions que segons el reglament aleshores vigent eren definides així:

"ART.53.- De las Secciones Femeninas. Las secciones femeninas de las fallas formarán delegación separada, siendo parte integrante de la Comisión de la falla legalmente constituida y se desenvolverán bajo su dirección, vela y auspicios.

ART.56.- Al frente de cada sección femenina existirá un Delegado de la Comisión correspondiente", (Reglamento Fallero, VIè Congrés General faller, 1980, p.21).

Açò significa que les dones vivien la festa apartades dels òrgans de decisió i a més dirigides per un delegat masculí que regulava les relacions amb la resta de la comissió. Per eixe motiu es comprén que la possibilitat d'ocupar un càrrec directiu era mínima (29). Tanmateix un factor que cal considerar és la integració de la dona en el món de les falles. Així si al 1967, el *Llibro Oficial Fallero* enumerava que sols el 30 % dels components n'eren dones, al 1984 el percentatge havia augmentat al 42 % (30).

Però la dona durant la transició malgrat tot va ocupar un lloc secundari des del punt de vista directiu. Això es comprén per la importància que va continuar tenint la figura de la fallera major. Una figura recreada per les èlites dominants durant el franquisme i que quasi tota la Transició va tenir les mateixes peculiaritats (31).

Tret de la democratització del càrrec, en ser triada des de 1979 mitjançant un tribunal plural creat amb eixa finalitat, tot va continuar igual (32). La diferència residia en que la societat canviava acceleradament mentre que les estructures de la festa es trobaven quasi immòbils. Així la figura de la Fallera Major va ser el lloc més actiu per a la dona. D'eixa manera, aquesta no sols va patir una ideologia que ha configurat la festa (cadafals) sinó que també va haver de viure eixa imatge com a seua.

La no acceptació per part de la dona d'eixe ritus va suposar la seua expulsió o allunyament de la festa. El cas més cridaner fou el de la dimissió, per primera vegada en la història, d'una Fallera Major (1982) com a conseqüència de les dolentes relacions amb la J.C.F (33). A hores d'ara aquest cas pot ser anecdòtic però, independentment de la seua causalitat immediata, va ser

l'efecte més cridaner del desequilibri produït entre la festa i la societat.

V

En definitiva, després de l'anàlisi de les situacions viscudes i patides per la dona dins la festa, es pot comprendre quina és la configuració ritual de la festa. Fins ara les relacions de gènere estaven quasi sense analitzar dins els recents estudis de la festa. Així que la seua inserció, almenys en el temps de la transició, pot aclarir molts esquemes.

La possibilitat de veure quina imatge se'n té dins la festa i de descobrir quina ha sigut la seua actitud front el fenomen festiu poden obrir portes de l'estudi de la Transició.

D'aquesta manera es comprova com la configuració ritual de la festa es va fonamentar en les seues estructures tancades i en la seua manca de receptivitat front els canvis socio-culturals del moment. Tots dos efectes, heretats amb anterioritat, fan comprendre la participació dels seues distints elements dins el període de la Transició. I en definitiva demostren que és necessari aprofundir sobre les relacions de gènere. Una idea que, almenys esquemàticament, s'hi ha pretés transmetre.

NOTES

Nota Introductòria: Aquest article va servir de base per a la realització de la conferència *La festa de les Falles en el context de la transició democràtica. Relacions de gènere, la dona viscuda i la dona patida*, Club Diario Levante, 16/VI/94. Una vegada més es va demostrar que les relacions de gènere encara no estan assimilades ni pels mitjans de comunicació. El titular del diari era: "Un estudio de Mesa polemiza sobre las fallas y el franquismo". Aquest tipus d'actituds poc receptives encoratgen l'autor, encara més, per a introduir la història de gènere en una societat que ha sabut canviar molt en els darrers anys... però sols en alguns aspectes.

(1) BALDO, M., *Introducció a la Història*, València, Universitat de València, 1992, p.43.

(2) ARIÑO, A., *Festes, rituals i creences*, València, IVEI, 1988, p.15.

(3) VOVELLE, M., *Ideologías y Mentalidades*, Barcelona, Ariel, 1985. En aquest llibre Vovelle exposa un estat de la qüestió complet sobre la història de les mentalitats des de la qual es comprén la configuració de la sociologia històrica.

(4) HALL, S, "Notas sobre la desconstrucción de lo popular", en SAMUEL, R (ed.), *Historia popular y teoría socialista*, Barcelona, Grijalbo, 1984, pp.93-109. Demuestra Hall les formes irregulars que plantegen les classes populars per a oposar-se al poder i com tots dos s'inclouen dins el marc de la tradició.

(5) D'aquests plantejaments han partit les reflexions d'ARIÑO, A., *op.cit.*, qui recupera la religiositat popular dins el camp de la història social de les mentalitats. A més a més exposa el patronat com a punt on conflueixen els fenòmens de classe. També en *La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas*, Barcelona, Anthropos, 1992, el camp de la festa apareix com a producte social on s'aboquen les creences dels distints grups socials i configuren un fenomen de dialèctica cultural mitjançant el fenomen ritual. Darrerament destaca HERNANDEZ MARTI, G.M., *Las fiestas de Valencia bajo el franquismo (1936-1975)*, València, Universitat de València, 1993, tesi doctoral on es planteja l'estudi de la festa com a resultat social que és conseqüència de l'aplicació ideològica que genera un canvi de mentalitats que afecta a totes les classes subalternes.

(6) HERNANDEZ MARTI, G.M., *op.cit.*, p.21.

(7) SCOTT, J.W., "El género; una categoría útil para el análisis histórico", en AMELANG, J.S-NASH,M., *Historia y género. Las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*, València, Institut

Alfons el Magnànim, 1990.

(8) Sobre la situació de la dona com a subjecte invisible per a la Història destaca NAVARRO, M, "El androcentrismo en la historia; la mujer como sujeto invisible", en DD.AA., *Mujer y realidad social*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1988, pp.15-35, on es repassa l'actitud de la història tradicional front a les dones i les seues accions, i els actuals canvis metodològics introduïts per la història social i que encara no es troben definits del tot.

(9) FOLGUERA, P., "Notas para el estudio de la Historia social de la mujer en España", en DD.AA., *Nuevas perspectivas sobre la mujer*, Madrid, Universidad Autónoma, 1982, pp.47-57.

(10) La desmobilització social havia estat aconseguida per la ideologia nacional-socialista. Les conseqüències en són que en arribar la democràcia el protagonisme social està en mans dels no mobilitzats com diu MARAVALL, J.M, "Una interpretación a la democracia; presiones sociales y reformismo político", en *La política de la transición*, Madrid, Taurus, 1984, pp.18-31. Es "la herencia cultural/ideológica del Franquismo como dictadura desmovilizadora". Així les coses, els sectors mobilitzats eren una minoria que no podien protagonitzar el moviment de reforma.

(11) MONTAGUT, M.A-AORIA, J.J, "El treball de la dona a Llíria de la postguerra", dins el Ier Congrés Comarcal del Camp del Túria, Benaguasil, Camp de Túria, 1991, pp.197-203.

(12) GOBERNADO, R, "La incorporación de la mujer a la esfera pública", en RAMOS, A (ed.), *España hoy (I) Sociedad*, Madrid, Cátedra, 1991, p.267.

(13) L'anàlisi de l'analfabetisme entre els sectors socials marginats pot resultar molt important per tal d'arribar-los a conèixer. Sobre aquest tema destaca VILANOVA, M-WILLEMS, D, "Analfabetismo y participación política en Barcelona durante los años treinta", a les pàgines 89-104: "El descubrimiento del analfabetismo y sus características diferenciadoras en la historia contemporánea deberían ser un tema prioritario para la historia local. La existencia de un grupo social numéricamente importante, que no participa conscientemente en los procesos de cambio y que no considera que pertenece a ninguna clasificación social, exige una reflexión nueva sobre los conceptos de democracia y clase social".

(14) GOBERNADO, R., op.cit, pp.264-265.

(15) Sobre el concepte d'intransició l'única referència és MESA, Ll., *Transició i Intransició democràtica a la ciutat de València. El cas de les Falles (1976-1986)*, València, inèdit, 1991. S'hi

planteja com la transició democràtica va estar configurada al País Valencià per processos de canvi i d'oposició reconeguts a partir de fenòmens de transició i d'efectes d'intransició. Són els efectes d'intransició aquells que es consoliden especialment al si de la festa. Tant els fenòmens com els efectes tenen una cronologia principal que s'extén entre dos anys significatius: 1976 (perllongació de les èlites franquistes en el poder municipal mentre la societat es transforma, i 1983 (cessament de la preautonomia que havia afavorit el creixement d'unes forces d'oposició).

(16) BELLO, V., *La pesta blava*, València, Tres i Quatre, 1988, pp.44-45: "*La singularitat dels discurs feixista valencià radica en el fet que la seua víctima preferencial és un subjecte endogen, són els "catalanistes". El primer pas de tota la maniobra serà al·logeneitzar la víctima, estrangeritzar-la... i la converteix, en el cas del blaverisme, en agent imperialista al servei d'un altra regió*". Eixe discurs que assenyala V.Bello, dominat per les èlites del franquisme, s'apoderà dels sectors socials més dèbils fins transformar-los en un component més. La dona, per eixes raons, participà com a víctima d'eixe discurs que ratlla en alguns aspectes el límit de la xenofòbia.

(17) HOBBSAWM, E-RANGER. T., *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1991. Hobsbawm defineix les tradicions com a respostes davant uns contextos històrics determinats, amb una finalitat legitimadora de manera que molt sovint recupera vells materials històrics amb nous objectius.

(18) ARIÑO, A., *La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas*, Barcelona, Anthropos, 1992, pp.232-233.

"...cada falla expresa en sí misma un ideal (lema) que ha sido elaborada consciente y reflexivamente, con frecuencia mediante procesos discursivos. Pero es igualmente patente que en la confección del argumento se utilizan símbolos, imágenes y estereotipos extraídos del repertorio del imaginario colectivo, cuyas conexiones e implicaciones con el pensamiento político y social de las época no siempre son explícitas y directas".

(19) PALOP, F., "Fiestas populares y contradicciones culturales", *Congreso de Sociología de Santiago, "Sociedades en la encrucijada"*, 1993, fa una descripció del misatge del cadafal i de la seua distribució en l'espai:

"Las fallas son, como los mitos, metáforas del mundo real. Como ellos mezclan también la vida cotidiana y sus legitimaciones a distintos niveles y la elaboración de sus significados propios contiene coincidencias gramaticales concretas.

El discurso de las fallas de cada año sigue una gramática. A grandes rasgos: el conjunto plástico presenta un arriba, con un

monigote o grupo central y que corona el grupo escultórico y una falda más o menos circular que contiene diversas escenas y "ninots". El espacio intermedio puede también intercalar un tercer nivel de discurso mediador entre arriba y abajo."

(20) GOBERNADO, R., *op.cit*, p.257.

"Entre las mutaciones más relevantes de la España actual destaca el nuevo papel social de la mujer, que ha elevado su educación formal y su participación en la vida activa, aumentando su independencia económica. El nivel de igualdad legal y social de la mujer española ha experimentado en los últimos años un ascenso ininterrumpido."

(21) ARIÑO, A., *op.cit*, p.272.

(22) ARIÑO, A., *op.cit*, pp.275-276.

"Si en algun aspecto la crítica a la modernidad tuvo un sentido netamente militante, ese fue el de la sátira contra la liberación de la mujer. Los falleros criticaron el movimiento sufragista y consideraron la demanda de igualdad de derechos como deserción del hogar. El trabajo femenino fue visto como un instrumento de competencia por el mercado de la mano de obra y se rechazó, con argumentos acentuadamente machistas, tanto la concesión del derecho de voto a la mujer como su participación en la política desempeñando cargos directivos."

(23) HERNANDEZ I MARTI, G.M., *Censurada, venerada i desitjada. Las consideració de la dona sota el franquisme, a través de l'imatginari col.lectiu faller*, València, inèdit, 1994, p.10.

"De fet, és innegable que sota el franquisme la dona en general va ser considerada com un ser de segona categoria, reduït el seu paper tradicional de mare i esposa, quan no el d'una mesquina i farisàica imatge d'objecte sexual, especialment rellevant en un context de repressió de la llibertat d'ambdós sexes per a manifestar-se plenament".

(24) HERNANDEZ I MARTI, G.M., *op.cit*, pp.20.28.

(25) Els titulars dels diaris del 10/X/79 després de la Diada del 9 d'Octubre eren els següents: *Las Provincias*: "Graves incidentes en la fiesta del 9 de Octubre. Se quemaron banderas, se retiró el piquete militar y diversas autoridades fueron agredidas e insultadas". *Levante*: "Graves incidentes en el 9 de octubre (las banderas que ondeaban en el Ayuntamiento quemadas, el alcalde y otras autoridades, insultadas y agredidas)".

(26) La representació de la dona alliberada i de la dona representant dels símbols queden reflectides en els següents esbosos:

Comissió Venezuela-A.Sales, Lema: *Y así vamos*; artista: E.Viguer: "Sobre el gran sombrero de la cortesía masculina, el caballo representa la velocidad de los tiempos modernos que lleva cabal-

gando a la mujer feminista. La mujer serrando la cama matrimonial, pues, el marido no le sirve sexualmente. La mujer que gana mucho dinero y la otra que ha de conformarse tocando la zambomba. Los terroristas disparan sus metralletas contra la estatua de la libertad."

Comissió Isabel la Catòlica-C.Amorós, Lema: *Ja tenim autonomia!*; artista: D.López. *"Sobre la cimera del rey don Jaime I, una valenciana desnuda sobre el brioso corcel de la autonomía. Sobre una tarta que representa a Valencia, un valenciano y un catalán dentro de un puchero remueve la mierda del pancatalanismo"*.

(27) Al 1994, 63 cadafals han tractat el tema de la dona directament i de manera despectiva, veure HERNANDEZ I MARTI, G.M., *op. cit.*, pp.31-32.

(28) L'any 1977 els cadafals fallers amb més remats femenins són els de la secció 2B, mentre que al 1979 en destaca la 3C. Tot el contrari passa en la dècada dels 80; al 1984 destaca la secció especial i al 1989 la 1A. El més destacat és que totes les seccions tenen unes representacions semblants, tretes de les que avantatgen a la resta.

(29) MAROTO, P, "Falles; creixement i participació activa", *Llibre Faller*, 1986, pp.42-46. En un període posterior a la transició (1986) l'autor assenyala que *"són molt poques les dones que exerceixen càrrecs directius rellevants dins les comissions"*. *"Entre aquests càrrecs, n'hi ha alguns com ara els Presidents o els Vice-Presidents primers que semblen vetats per a ser ocupats per dones... En canvi si que pareix cada vegada major l'adscripció de la dona a càrrecs tan representatius i d'altra banda tan delicats com ara el de Secretari... D'altra banda, pel que fa als càrrecs més tècnics i de confiança com ara els de Tresorer i Comptador la dona continua guanyant llocs..."*

(30) MAROTO, P, *op.cit.*, pp.43-44.

(31) HERNANDEZ I MARTI, G.M., *Las fiestas de Valencia bajo el franquismo (1936-1975)*, Tesi Doctoral, València, Universitat de València, 1993, p.942.

"El concepto de una mujer fallera como objeto esencialmente decorativo y ornamental, pero incapacitado para tomar decisiones ejecutivas en el mundo fallero, a semejanza de lo que, a grandes rasgos, ocurre en la sociedad del momento, pese a los procesos de cambio acelerado que estaba sufriendo"

(32) ALCANIZ, J, "Las Fallas de la democracia", en DD.AA., *Historia de las Fallas*, València, Levante-EMV, 1990, pp.225-243.

"Como quiera que el reglamento entonces en vigor (Vº Congreso) en su artículo 114 afirmaba que la Fallera Mayor y la Fallera Mayor Infantil serían nombradas por el Alcalde de la ciudad, a propuesta de la Junta Central Fallera - interesando con la mayor solici-

tud el que en lo posible, las señoritas que se hayan de nombrar sean siempre valencianas - se hacía viable ahora que el alcalde determinase un mecanismo menos elitista para dicha designación. De todas formas se establecieron procedimientos democráticos de elección de estas figuras simbólicas de la ciudad y la fiesta."

(33) MESA, Ll., "Apéndice; el cas de la fallera major de 1982", a **Transició i Intransició democràtica a la ciutat de València. (1976-1986)**, pp.58-60.